

Soós Anita (Budapest)

Történetek szövevénye. Sorsok és választások Karen Blixen *Babette lakomája* című elbeszélésében

Reszketünk, valahányszor az életben választás előtt állunk. És rettegünk, miután meghoztuk a döntést, hogy talán nem azt választottuk, amit kellett volna. De eljő a pillanat, amikor felnyílik a szemünk és rádöbbenünk, hogy a kegyelem végtelen. Semmi mást nem kíván tőlünk, mint azt, hogy bizalommal kívárvuk, és hálás szívvel elfogadjuk. Nem szab feltételeket és nem választ ki közülünk egyeseket: általános amnesztiát hirdet. Ím, lássátok! Amit választottunk, a miénk marad és ugyanakkor az is a miénk lesz, amit elutasítottunk.

– vallja Lorens Löwenhielm Karen Blixen *Babette lakomája* című elbeszélésében (Blixen 1997: 55sk.), de a történet minden egyes szereplőjének a sorsát kimondva–kimondatlanul meghatározza a fenti lelkesült kijelentésben megfogalmazott meggyőződés. Blixen szereplői egytől-egyig választanak, és választásuk bizonyos értelemben nagyon hasonlít a Søren Kierkegaard életművében tételezett választásra, ami talán nem is véletlen, hiszen a dán írónőt egész életében foglalkoztatta híres elődje filozófiája, amit a műveiben felbukkanó Kierkegaard-idézetek is bizonyítanak. A *Babette lakomájának* alapját képező sorsértelmezés a művészetfelfogással összekapcsolódva mintha egyenesen a kierkegaard-i választásfogalom mentén koncipiálna, ezért a műben többszörösen is konstituáló elemként megjelenő blixeni választás részletes tárgyalása előtt mindenképpen érdemes röviden áttekinteni, mit is jelent Kierkegaard számára ez a fogalom.

A *Vagy-vagy* c. írás már címében is tételezi a választás kategóriáját. Az esztétikai életszemléletet képviselő A-nak tulajdonított első részben a választás tárgya külső, a szubjektum nem önmagához viszonyul, így amikor választásra kényszerül, a választás lehetetlenségével szembesül, ami kétségbeeséshez vezet. Ellentétben a mű második részében, B írásaiban vázolt választással, mely a blixeni fogalomhasználat tekintetében sokkal lényegesebb. B nem két lehetőség, jó és rossz között választ, számára a választás tényén van a hangsúly:

„Mi az hát, amit választok, ez vagy az? Nem, mert abszolút módon választok, és éppen azzal választottam abszolút módon, hogy nem ennek vagy annak a választását választottam. Az abszolútat választom, és mi az abszolút? Az abszolút én magam vagyok, a magam örök érvényességében.” (Kierkegaard 1994: 511)

A választás révén az egyén önmagát választja, önmaga választása által pedig felelős individuummá, szabaddá válik. Ezen a ponton a kierkegaard-i választás egyértelműen kapcsolható Blixenhez, illetve a *Babette lakomája* c. elbeszéléshez.

A történetet Karen Blixen először az amerikai *Ladie's Home Journal* c. lapban jelentette meg 1950-ben, majd két évvel később Isak Dinesen álnéven Dániában is közölte, hogy aztán végleges helyét az 1958-ban kiadott *A sors anekdotája* c. kötetben találja meg, ezzel is hangsúlyozva az elbeszélés tematikus hovatartozását.

A történet a 19. század végén, egy kis norvég településen, Berlevaagban játszódik. Az elhunyt esperes aszketikus életet élő lányai, két idősödő nővér, házába fogad egy francia asszonyt, aki a Párizsi Kommün idején nemcsak egzisztenciáját, de egész családját is elvesztette. Babette, a hazájában elismert szakácsnő, látszólag alkalmazkodik a puritán életmódhoz, de amikor egy tízezer frankos lottónyeremény révén, az elhunyt lelkész születésének századik évfordulóján lehetősége nyílik rá, hogy még egyszer, utoljára kibontakoztassa tehetségét, ingyenceknek való vacsorát készít az önmegtartóztató életet élő, egyszerű norvég parasztnak.

A múlt különböző idősíkjain (1854 és 1885 között) mozgó, meglehetősen tömör elbeszélés az ünnepi vacsora előkészítésére, szinte mágikus erejének leírására és az azt követő beszélgetésre fókuszál. Ez a művészet allegóriájaként is felfogható történet önmagában is zárt egységet alkot, amit a szerző – mintegy felütésként – egymástól többé-kevésbé független, az egész szempontjából azonban lényeges léttörténetekkel egészít ki. Ez az elbeszéléstechnika általában jellemző a blixeni történetfűzésre. Az író előszeretettel ágyazza történeteit valamiféle keretbe. A kronologikus rend felborul, és az auktoriális elbeszélő saját kénye-kedve szerint rendelkezik idő, tér és elbeszélt történet felett. A *Babette lakomája* kínai ládikójátékra emlékeztet, melyben a keretet követően megismerkedhetünk a főszereplők, Martina, Philippa, Löwenhielm, Achille Papin, valamint Babette élettörténetével. Ezek a történetek ugyan kronologikus sorrendben követik egymás, az elbeszélés mégsem lineáris, sokkal inkább mozaikszerű építkezés jellemzi, ami a látszattal ellentétben nem véletlenszerű, hanem tudatos szerzői választás. A történetben minden jelentéktelennek tűnő, apró részletnek szerepe van, ez azonban csak az egész ismeretében válik érthetővé. Az elbeszélésre is igaz Kierkegaard sokat idézett kijelentése, miszerint: „Az életet csak hátratekintve lehet megérteni, de előre nézve kell élni.”¹ A motivikusan egymás mellé rendezett történetek ugyan önmagukban is értelmezhetők, összeolvasva azonban átértelmeződnek.

¹ Kierkegaard 1843/2011: 18, 194. Az idézet S.A. fordítása.

A motívumok a fejezetek során újabb és újabb jelentéssel gazdagodva helyezik mindig új kontextusba a már ismert eseményeket, a szöveg távolabbi terei a központi fogalmak (választás, sors, művészet) mentén kapcsolódnak össze, mint egy kirakó darabjai hozzák létre a kész képet, és emelik magasabb szintre a létértelmezést. Ha az élettörténeteket különálló sorsokként olvassuk, eleinte nehéz rájönnünk, mi miért történik, az elbeszélés végén visszatekintve azonban világossá válik, hogy minden a személyes sors elfogadásának témája alá rendeződik. Egyrészt értelmet nyernek a személyes tragédiák, másrészt maga az áldozat, a tragikum fogalma is átértelmeződik. A szöveg mint a leleplezés aktuusa a szöveg mint teremtmény gesztus lehetőségét teremti meg.

Életének egy pontján a történet minden szereplője választásra kényszerül, és Babette kivételével mindannyian a szerelemről mondanak le. Ha a léttörténeteket leegyszerűsítjük, az aszketikus életet élő nővérek látszólag az élet kiteljesedése és annak vallási alapon történő elutasítása között választanak. Ez azonban esztétikai értelemben vett választás lenne, amire valójában nincs lehetőségük. Martinában csak akkor tudatosul, mekkora hatással volt Löwenhielmre, amikor az örökre búcsút vesz Berlevaagtól és tőle is. A fiatal tiszt a lány tisztaságától lebénuva nem meri meghozni az egész személyiségét meghatározó döntést, nem meri vállalni az érzéseit, megvallani szerelmét és megkérni Martina kezét, egyetlen dologra képes: a távozásra. Élete ezután a karrierben teljesedik ki, ugyan megnősül, de házassága csak eszköz, melynek révén bekerül a legelőkelőbb körökbe. Választása kierkegaard-i értelemben a választása, azaz külső, nem önmagát választja, így nem válik önazonossá. Mivel nem abszolút értelemben választ, még idős korában, egy látszólag sikeres élet vége felé is önigazolásra van szüksége, hogy jól választott – ellentétben Martinával, aki elfogadja a férfi döntését: esztétikai értelemben vett választásra nincs lehetősége, ő abszolút értelemben választ, ezáltal identitásra jut, nemcsak Löwenhielmhez fűződő kapcsolatát, hanem teljes egzisztenciáját tekintve is szabaddá válik. A blixeni diskurzusban a nő többek között szerelmi története révén válhat önálló identitássá, ám a beteljesült kapcsolat általában az individuum halálát is jelenti. Martina esetében nem erről van szó: a beteljesületlen szerelem lehetőséget ad neki arra, hogy vállalja sorsát, ezáltal képessé válik a boldogságra, ami Blixennél nem jelent mást, mint az isteni terv elfogadását és beteljesítését.

Philippa esetében a szerelem összekapcsolódik a nagyvilági élettel és a művészetben való kiteljesedéssel. Achille Papint, a híres operaénekest északi turnéján váratlan melankólia keríti hatalmába, amelyből a berlevaagi lelkes házában próbál kilábalni. Mivel úgy érzi, karrierje véget ért, a tehetséges Philippától várja a megújulást, és a saját ízlése és elképzelése szerint próbálja formálni a lányt, így hozván létre saját műalkotását: a párizsi közönséget

meghódító, teremtményének is halhatatlanságot biztosító énekesnőt. Dédelgetett álma, hogy ő adjon sorsot Philippának, ám terve zátonyra fut, mert a lány nem esztétikai értelemben választ. Ole Wivel szerint Blixen elbeszéléseiben az egyén vagy a saját kezébe veszi az irányítást és megszerzi sorsát, vagy hagyja magát elcsábítani, és így jut hozzá (Wivel 2018: 123). Papin hírnevet és dicsőséget ígérve majdnem elcsábítja Philippát, de amikor a művészet egy ihletett pillanatában csókra ragadhatja magát, a lány visszakozik, és nem hagyja magát megkölni. Nővérehez hasonlóan felismeri, elfogadja és a kis norvég településen teljesíti be sorsát. Mivel abszolút értelemben választ, jövőjét illetően ő is szabaddá válik. A kierkegaard-i választásfogalom Friedrich Nietzsche életszemléletének sajátos blixeni értelmezésével egészül ki. A nővérek életigénylése Nietzsche *amor fati* fogalmában teljeseedik ki. Amikor választanak, nem fordítanak hátra a múltnak, szerelmi történetük, illetve a szerelemről való lemondás a jövő feltétele. Mivel választásuk révén nyitottá válnak a jövőre, életük nem lezárul a kis faluban, hanem megnyílik egy új történet, mégpedig Babette története előtt. Martina és Philippa az abszolút választás révén jut identitásra, mivel azonban ez az identitás nem lezárt, újra és újra diskurzussá változtatható, egzisztenciájuk így módon szituatív.

Achille Papin nem képes Philippához hasonló választásra, ezért előbb – ismét egy kierkegaard-i kategóriával élve – kétségbeesik, majd ragaszkodik a saját maga teremtette illúzióhoz, és tizenhat éven keresztül hiszi, hogy a lány a művészet és a hírnév helyett választotta a jámbor falusi életet és valószínűleg a családot. Még annyi év elteltével is az esztétikai értelemben vett választás miatt gyötrődik, és mivel a későbbiekben sem képes végrehajtani, sőt megérteni sem az abszolút választást, képtelen összerakni élete mozaikjait és felfedezni az esetlegesnek tűnő történésekből fokozatosan kirajzolódó képet, így történetét nem tudja diskurzussá alakítani. Létezése lezárult, ezért egyetlen reménye, hogy egykori terve a túlvilágon valósul majd meg.² A *Babette lakomájában* – ahogy Blixennél oly sokszor – a nők azok, akik képesek szembenézni az életükkel és vállalni sorsukat, ezáltal határozott lépetekkel haladnak az isteni terv beteljesítése felé, míg a férfiak, Löwenhielmhez és Papinhez hasonlóan bizonytalanul tevélyegnek a szöveg ütvésztoíben. Ahogy Grethe Rostbøll fogalmaz:

Karen Blixen ösztönösen ráérezett, hogy meg kell változnia a gondolkodásnak, és ennek az új gondolkodásmódnak olyan értékekhez kell kapcsolódnia, mint

² A nővéreknek írt levelében ennek hangot is ad: „De mégis, én elveszített Zerlinám, én csengő hangú havasi hattyúm, midőn e sorokat írom, szívem bizonyosan tudja, hogy ez még nem a vég. A Paradicsomban újra hallom majd dalát! Félelem és aggályok nélkül énekel majd ott, úgy, ahogy Isten rendelte. Az örökkévalóság nagy művésze válik ott Önből, olyan, amilyenek Isten rendelte. Ah, hogy elbűvöli majd az angyalokat!” (Blixen 1997: 20).

a bátorság, a fantázia és a teremtfő erő ahhoz, hogy a nők a férfiakkal egyenrangú, önálló helyet kapjanak a világban. (Rostbøll 2017)³

Az író nő késői elbeszéléseiben egyre gyakrabban formál meg tette kész, tehetséges nőalakokat, akik sorstragédiájukat elfogadva kívánják megvalósítani az isteni tervet. Kitűnő példa erre az elbeszélés címszereplője, Babette is, akinek a művészet lényegét allegóriába tömörítő története egyben Blixen művészetfelfogásának eklatáns kifejezése is. Míg Blixen számos elbeszéléseinek, így a *Babette lakomájának* felütése is arról szól, hogy az egyes szereplők – ily módon jutva önazonosságra – hogyan lesznek képesek elfogadni sorsukat, addig Babette az első pillanattól fogva tisztában van saját rendeltetésével, művész mivoltával, célja tehát nem identitásteremtés, hanem a művészet lényegének megfogalmazása, illetve a művészet hatalmának demonstrálása.

Babette is választ, és mivel egzisztenciája a választás által nem lezár, hanem szituatív, újra meg újra a választásban konstituálódik, mégpedig abszolút értelemben. Választása azonban nem a történet témája, hanem feltétele. Babette tisztában van saját értékével, művészetével, és azáltal, hogy tudja, mire képes mint művész, egyfajta arisztokratikus fensőbbbségi érzéssel tekint környezetére, de míg a Café Anglais-ban az önkiteljesedés mellett az is fontos volt számára, hogy szakácművészetével búv körébe vonja és hatalmában tartsa előkelő vendégeit, addig a szerény norvég lelkéslakban sorsa beteljesedése, Isten rá vonatkozó tervének a megvalósítása lebeg a szeme előtt. Mindeközben persze tudja, hogy mekkora hatalma van a művészetnek, ám annak is tudatában van, hogy a teremtfő tevékenység mekkora áldozattal jár, a tökéletes műalkotás elkészítése érdekében mindenét feláldozza, és a művészi kiteljesedésért vállalja azt az életet, amit a sors neki szánt. Ebben kísértetiesen hasonlít Blixenre, de míg Babette a szövegben hozza létre műalkotását, addig Blixen a szövegen kívül – azaz létrehozza magát a szöveget. Babette a Párizsi Kommün idején férjét és fiát veszíti el, az író nő betegsége miatt a szerelemről kénytelen lemondani. Mindketten tudják és vállalják, hogy kívülállónak kell leélniük az életüket, de a művészetért készek akár a lelküket is eladni. Blixen barátjának, Thorkild Bjørnvig-nek így beszél erről az ördöggel kötött szövetségről, azaz a fájdalom művésztetté szublimálásáról:

Amikor megtörtént, és Istentől már semmilyen segítséget nem várhattam – és ugye, megérti, milyen rettenetes egy fiatal nőnek, ha a sors megtagadja tőle, hogy szeressen és öleljen –, eladtam a lelkem az ördögnek, ő cserében megígérte, hogy mindenből, amit ezentúl átélek, történet kerekedik. (Bjørnvig 1974: 69sk.)⁴

³ S.A. fordítása.

⁴ S.A. fordítása.

Az ördöggel kötött szövetségre Babette esetében is számos utalás történik, igaz, nem a francia szakácsnő kijelentéseiben, hanem abban, ahogy a nők tekintenek rá. Megjelenése egy teljességgel idegen kultúrával, egy ismeretlen valósággal szembesíti Martinát és Philippát. Az aszketikus, protestáns környezetben ördöginek hat a katolikus pazarlás és a szépség szeretete. Babette külseje, pápista volta már önmagában is megrémiszti őket, nem is beszélve tetteiről, ahogy az ünnepi vacsorát készíti elő. Babette megítélése mégsem egyértelmű, hiszen minden titokzatossága és „gyanús üzelmei” ellenére jelenléte pozitív változásokat hoz a nők és a kis falu életébe.

Babette a nők házában maszkot visel, ő az álruhás művész, „koldusgúnyában érkező, álruhás uralkodó” (Blixen 1997: 22). Szerepet játszik, amikor hamar alkalmazkodik a berlevaagi szokásokhoz, és elfogadja a puritán körülményeket. Az ingyenc falatok helyett szárított tőkehalat és sörben főtt kenyérlevest készít, mindeközben vágyik a kiteljesedésre, arra, hogy újra elkészíthesse azt a remekművet, amit korábbi életében, a párizsi Café Anglais-ben, ahol szakácsművészetével büvkörébe vonta és hatalmában tartotta előkelő vendégeit. Gyakorlatilag akkor is maszkot viselt, amikor főztjével nap mint nap halálos ellenségei, az arisztokrácia kedvében járt. A kommun bukását követően pedig egy olyan világba vettetett, amelyben lehetetlenné vált számára a további élet. Látszólag a forradalomban játszott szerepe miatt kénytelen menekülni, de élete azért is ellehetetlenül, mert ellenségei halálával már nincs kin demonstrálnia a művészet – és persze önmaga mint művész – hatalmát, így nincs, ki értelmet adjon életének. Ebben a helyzetben még nem kész arra, hogy vállalja sorsát, nem kész „szembenézni a halállal, és nem elegendő a képzelőereje ahhoz, hogy megértse a teremtés végtelenségét”⁵ (Rostbøll 2017), ezért elmenekül. Amikor azonban a nők szolgálatába szegődik, már van bátorsága sorsa elfogadásához, szabaddá válik, és sztoikus nyugalommal, egyfajta művészi hűbrisssel fogadja a jövőt.

Blixen szereplői gyakran viselnek álarcot, amelynek kiválasztása tükrözi egyéniségüket, identitásuk részét képezi, vagyis az álarcnak nemcsak elrejtő, hanem leleplező funkciója is van. A személy külső megjelenése elárulja a lényegét, ahogy a bíboros az Özönvíz Norderneyben c. elbeszélésben fogalmaz:

A szellemes nő, madame, olyan álruhát választ, mely bölcsen tolmácsolja szellemét és szívét, s amikor fölteszi a csúf, hosszú orrú velencei maszkot, nem csak azt tudatja velünk, hogy saját orra a maszk alatt klasszikus ívelésű, hanem azt is, hogy még ezen kívül is rejteget egyet s mást, és igényt támaszthat a rajongásra bájjain kívül más dolgok miatt is. A divat irányítója tehát, a szívek ismerője, az álarcosbálon így szól: A maszkodról ismerlek fel. (Blixen 2007: 178sk.)

⁵ S.A. fordítása.

Babette maszkja is árulkodik, mert bár a szakácsnő alkalmazkodik a szerény norvég igényekhez, mégis sikerül apró csodákat véghezvinnie a hét-köznapokban:

[A nővérek] Soha nem hitték, hogy olyasvalaki, mint Babette csodákra lenne képes, de a maguk csendes módján mégis elámultak azon, hogy amióta Babette átvette a háztartást, kis kasszájuk kiadásai egyre csökkentek, a leveses tálak és elemózsiás kosarak tartalma pedig valamiféle misztikus erő révén, gyógyírként hatott a szegényekre. (Blixen 1997: 23)

Rostbøll (2017) szerint az álarc az egzisztencia formája, mely a sikerült élet alapja és feltétele, nélküle nem létezik teremő aktus. A *Babette lakomája* ennek a tézisnek az újraértelmezése. Babette kényszerű álarcot visel, mely mögöl ki kell törnie az individualitásnak, azaz a művésznek.

A berlevaagi ünnepi vacsora lehetőséget teremt számára, hogy létrehozza az isteni művet, jelenvalóvá tegye a múltat és újjáalkossa a tökéletest. Babette léte a liturgikus jelleget öltő lakomában teljesedik ki. A nővérek meg vannak róla győződve, hogy ez egyben búcsúvacsora is, hiszen biztosak benne, hogy Babette ezt követően visszatér hazájába, amit az utolsó vacsorára való utalás is alátámaszt. A tizenkét vendég pont úgy veszi körül az asztalt, mint Jézus tizenkét tanítványa. Az allúziók azonban sosem értelmezhetők egyértelműen a blixeni életműben, az adott kontextusban általában új értelmet nyernek, sőt több értelmezési lehetőség felé is megnyitják a szöveget. A nővérek Babette tettét hatalmas áldozatnak tekintik, hiszen a szakácsnő minden vagyonát a vacsorára költi, és ezáltal megfosztja magát a jövő lehetőségétől. Az egykori konyhaséf ezzel ellentétben inkább a lakoma, vagyis a műalkotás hatásának aspektusát helyezi előtérbe: Az általa létrehozott esztétikai illúzió átlényegíti a lakoma résztvevőit, a művészet kibékíti az ellentéteket, hatalma az imádságénál is nagyobb. Hogy ez lehetővé váljon, mindent oda kell adnia. Az igazi művész nem elégszik meg a majdnem tökéletessel, a romantikában ezért életét adta, Blixennél ellenben vállalja azt. H.C. Andersen *Szerencsés Péter* c. regényének főszereplője a beteljesülés pillanatában holtan rogy össze a színpadon, Babette viszont a beteljesülést követően is tovább él. Tudatában van annak, hogy a pillanat nem csak elérkezett, hanem egyszer s mindenkorra véget is ért. Peer a halálában, Babette pedig az abszolút választásban válik szabaddá. Létrehozza a tökéletes műalkotást, és beteljesíti az isteni tervet, így számára már nincs jelentősége annak, hogy mi lesz a sorsa a jövőben: meghalhat, de ugyanannyi erővel tovább is élhet. Számára nem az áldozaton van a hangsúly, ahogy a nővérek hiszik, hiszen nem a többiekért, hanem a művészetért, illetve önmagáért cselekszik, amit a művész fensőbbiségével meg is fogalmaz:

Művész vagyok, Mesdames, nagy művész. [...] Én sohasem leszek szegény. Mert ahogy mondtam, nagy művész vagyok. Egy nagy művész, Mesdames, sohasem szegény. Mi nagy művészek, Mesdames, kaptunk valamit, amiről Önöknek fogalmuk sem lehet. (Blixen 1997: 63sk.)

Ezen a ponton visszakanyarodva a választás fogalmához kijelenthető, hogy a választás mind Kierkegaard-nál, mind Blixennél a szabadság feltétele, de míg Kierkegaard a szabadság vonatkozási pontjaként az Istenhez, addig Blixen a művészethez fűződő kapcsolatot tételezi.

Irodalomjegyzék

- Bjørnvig, Thorkild (1974): *Pagten. Mit venskab med Karen Blixen*. København: Gyldendal.
- Blixen, Karen (1997): *Babette lakomája*. Ford. Kertész Judit. Budapest: Polar.
- Blixen, Karen (2011): *Breve fra Afrika. 1914–1931*. København: Gyldendal.
- Blixen, Karen (2007): *Özönvíz Norderneyben*. In: Blixen, Karen: *Hét fantasztikus történet*. Ford. Kertész Judit. Budapest: Polar. pp. 152–235.
- Czakó, István (2006): *A választás választása: Søren Kierkegaard szabadságértelmezésének alapvonalai*. In: *Vigilia* 5/71, pp. 331–341.
- Holmberg, Hans (1995): *Ingen skygge uden lys. Om livets veje og kunstens i nogle fortællinger af Karen Blixen*. København: Reitzels.
- Kierkegaard, Søren (1994): *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Budapest: Osiris.
- Kierkegaard, Søren (1843/2001): *Journalen JJ*. In: Søren Kierkegaards Skrifter, bd. 18. København: Gads.
- Rostbøll, Grethe (2017): *Længslens vingeslag – analyser af Karen Blixens fortællinger* [e-könyv]. København: Lindhardt og Ringhof.
- Schröder, Vibeke (1979): *Selvrealisation og selvfortolkning i Karen Blixens forfatterskab*. København: Gyldendal.
- Wivel, Ole: *Karen Blixen (2018): Et uafsluttet selvopgør*. København: Lindhardt og Ringhof.